

Mirosław Gawron

Powstanie zboru ewangelickiego w Małym Kacku na tle ładu wyznaniowego w Gdańsku w połowie XVI wieku

Zeszyty Gdyńskie nr 6, 61-69

2011

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Ks. Mirosław Gawron

Powstanie zboru ewangelickiego w Małym Kacku na tle ładu wyznaniowego w Gdańsku w połowie XVI wieku

W nawiązaniu do artykułu nt. pierwszej świątyni protestanckiej w Małym Kacku¹ ważne stało się opisanie ładu wyznaniowego w połowie XVI w., w okresie rozwijającej się reformacji w Gdańsku. Kilka lat po wystąpieniu niemieckiego duchownego Marcina Lutra (1483-1546)², miasto to stało się środowiskiem działań reformatorskich w Kościele.

Na początku XVI w. sytuacja Kościoła na ziemiach polskich niczym zasadniczym się nie różniła od innych krajów europejskich. Pod koniec XV i na początku XVI w. nastąpiły ważne zmiany pod względem prawno-politycznym, które wynikały z dążności królów polskich, a w tym Zygmunta I Starego (1506-1548) – do przejęcia prawa do obsadzania wyższych stanowisk w hierarchii kościelnej. Osiągano to nie na drodze pertraktacji i uzgadniania, na co przystawali papieże, widząc w tym dodatkowy czynnik usuwający zaniedbania w Kościele polskim. W praktyce oznaczało to, że król ustanawiał biskupów, opatów i innych duchownych średniego szczebla, co było zatwierdzane odpowiednio przez papieża lub biskupa.

Intratność stanowisk kościelnych związana była m.in. z faktem posiadania przez Kościół majątków ziemskich, wiosek i miast. Na początku XVI w. największe diecezje koronne (Gniezno, Płock, Poznań, Kraków i Włocławek) posiadały łącznie ok. 1400 wsi w całości a 300 częściowo oraz 46 miast, a diecezja kamieńska obejmowała 1/6

¹ M. Gawron, *Ogniwa z dziejów prezbiterium poewangelickiej świątyni w Gdyni Orłowie*, Gdynia 2006; Tenże, *Kto wybudował pierwszą świątynię protestancką w Małym Kacku?*, [w:] „Zeszyty Gdyńskie”, 2008, nr 3, s. 115-122.

² Marcin Luter (1483-1546) - niemiecki reformator religijny, teolog i inicjator reformacji, mnich augustiański, doktor teologii. Autor 95 tez potępiających praktykę sprzedaży odpustów, w których odrzucał możliwość kupowania łaski Bożej. Nie brał on czynnego udziału w wystąpieniach religijnych i społeczno-politycznych, pisał polemiki i katechezy i skupił wokół swojej idei całą opozycję Kościoła katolickiego. Przełożył Biblię na język niemiecki, był autorem *Postylli Domowej*, *Małego i Dużego katechizmu*, *Artykułów szmalkaldzkich* oraz wielu pieśni kościelnych, w tym ewangelickiego hymnu: *Warownym grodem jest nasz Bóg*. Podstawę jego nauki stanowią hasła: *sola scriptura* – jedynie Pismo, *sola fide* – jedynie wiara, *sola gratia* – jedynie łaska, *solus Christus* – jedynie Chrystus, *solum Verbum* – jedynie Słowo.

terytorium Pomorza. Podobna sytuacja majątkowa Kościoła była w Gdańsku – dominowały zakony: brygidki, cystersi, dominikanie, franciszkanie i karmelici.

W gorszym położeniu materialnym było duchowieństwo niższego szczebla, czyli związane z posługą wśród wiernych. Proboszczowie korzystali z ówczesnych jednego lub wielu beneficjów, natomiast wikariusze nie wykonywali żadnych posług duszpasterskich i wiodło się o wiele gorzej. Tzw. *prebendarze* i *altarzyści* otrzymywali prebendy i altarie, ale ze względu na ich wartość, duchowni ci otrzymywali niewielkie dochody. Dlatego w przyszłości z tej warstwy duchownych rekrutowało się wielu i to radykalnych kaznodziejów reformacyjnych.

Stan moralny i intelektualny ówczesnego duchowieństwa nie mógł utrzymywać się na wysokim poziomie, ponieważ jedno z drugim jest związane. Duchowni wywodzili się spośród szlachty i mieszczaństwa, rzadziej z chłopstwa. Nierzadkim zjawiskiem wśród duchowieństwa było udzielanie się w polityce, udział w biesiadach, a także popadanie w nałogi, łamanie celibatu i lichwa.

Ks. Marcin Luter refleksje reformatorskie zawarł w ogłoszonej 4 września 1517 r. pracy naukowej *Disputatio contra scholasticam theologiam*. Przedstawione tezy nie znalazły jednak odpowiedzi wśród teologów i hierarchii kościelnej. Wobec tego duchowny postanowił skatalogować swoje myśli i przesłać je bezpośrednio do arcybiskupa Moguncji i biskupa Brandenburgii. Zgodnie z utrwalonym przekazem, zanim wysłał swoje tezy do biskupów niemieckich, wpierv 31 października 1517 r., przybił 95 tez w przedsiönku kościoła zamkowego w Wittenberdze.

Papież Leon X (1475-1521) nie zwracał specjalnie uwagi na wystąpienie Marcina Lutra, ale gdy spór zaczął przybierać coraz ostrzejsze formy wezwał reformatora, by stawił się w Watykanie i usprawiedliwił z czynionych mu zarzutów. Protektor reformatora, elektor saski, bojąc się o życie swojego protegowanego, zrobił wszystko, aby do przesłuchania doszło w Augsburgu. W 1518 r. Luter stanął przed obliczem legata papieskiego kardynała Tomasza Kajetana, właściwie Tommaso de Vio (1469-1534), który zażądał od niego bezwarunkowego odwołania błędów, oświadczając, że w żadne dysputy wdawać się nie chce, co spotkało się z odmową ze strony Lutra. W czerwcu 1519 r. w Lipsku, w zorganizowanej przez legata papieskiego Jana Ecka dyspucie, uczestniczył między innymi również Marcin Luter. Mnich, występujący dotąd tylko przeciwko nadużyciom odpustowym, doszedł do przekonania, że nie wystarczy zmiana pewnych aspektów życia kościelnego, ale że konieczna jest gruntowna naprawa Kościoła. Czynnikiem go wspierającym w tych poglądach był

niemiecki humanista Filip Melanchton (1497- 1560)³, który dalsze swoje życie ściśle związał z reformacją. W trakcie dysputy Marcin Luter zaprzeczył m.in. twierdzeniu, że prymat papieża jest uzasadniony w Piśmie świętym. Stwierdził, że Sobory nie są nieomyłne tak jak Biblia. Takie stanowisko spowodowało, że Eck przerwał spotkanie, pojechał do Rzymu i przywiózł stamtąd ostrzegawczą bullę papieską przeciwko Lutrowi i jego zwolennikom. Pisma Marcina Lutra miały być spalone, a on sam i jego zwolennicy w ciągu dwóch miesięcy mieli pojednać się z papieżem, w przeciwnym wypadku miały ich spotkać wszelkie konsekwencje ekskomuniki. W odpowiedzi Marcin Luter ogłosił swoje trzy, przygotowane jeszcze przed klątwą pisma: *O naprawie stanu chrześcijańskiego*, *O niewoli babilońskiej Kościoła*, *O wolności chrześcijanina*. W opisanych poglądach przeciwstawił się ostro papieskiej supremacji, poddał krytyce wszelkie nauki i objawy życia kościelnego nie znajdujące według niego potwierdzenia w Biblii. 10 grudnia 1520 r. na przedmieściach Wittenbergi, w obecności licznie zgromadzonych studentów, profesorów i ludu spalił na stosie papieskie księgi prawnicze wraz z bullą. Taką postawą zerwał więź z Kościołem, a konsekwencją tego była 3 stycznia 1521 r. ekskomunika Marcina Lutra.

W okresie wystąpień Marcina Lutra Gdańsk był objęty wojną polsko-krzyżacką 1519-1521. Jednak nowinki reformatorskie szybko przenosiły się do polskich miast, m.in. do Gdańska, Elbląga i Torunia, czyli tam, gdzie w społeczeństwie istniał duży odsetek ludności pochodzenia niemieckiego.

W Gdańsku w 1518 r. doszło do wprost rewolucyjnych przemian w sprawach religijnych. Naukę Marcina Lutra zaczęli głosić byli zakonnicy: dominikanin Jakub Knade, karmelita Maciej Binnewald, franciszkanin Aleksander i Jan Bonfeld, beneficjant przy kościele św. Gertrudy. Do Gdańska dotarł także Jan Boschenschein, profesor języka hebrajskiego na Uniwersytecie w Ingolstadt. Pod wpływem działalności tych kaznodziejów i podobnych wystąpień zwolenników Reformacji w innych miastach (Toruń, Braniewo), w 1520 r. Zygmunt I Stary wydał edykt zakazujący pod karą utraty majątku szerzenia nowej nauki i przywożenia ksiązek luterzańskich. W 1523 r. monarcha zażądał bezpośrednio od Rady Miasta Gdańska, aby wypędzono kaznodziejów z miasta, a biskup kujawski nawet uwięził na pół roku Jakuba Knadego.

Działania jednak nie spacyfikowały nastrojów społeczeństwa, szczególnie mieszczan i pospółstwa, które wysuwało nie tylko żądania reform Kościoła, ale także reform społecznych. W 1525 r. miał miejsce tumult gdański – wystąpienie luterńskiego pospółstwa i plebsu przeciwko burmistrzowi Eberhardowi Ferberowi, które obaliło stary magistrat. Wzburzeni mieszkańcy Gdańska zaczęli płądrować

³ Filip Melanchton (właściwie Philipp Schwartzerd (1497- 1560) – reformator religijny, najbliższy współpracownik Marcina Lutra, współtwórca Reformacji, profesor uniwersytetu w Wittenberdze, zreorganizował szkolnictwo i wprowadził szkołę humanistyczną w Niemczech, która stała się wzorcem dla szkół na Śląsku i Pomorzu. Studiował języki klasyczne (w tym hebrajski) oraz literaturę antyczną na uniwersytetach w Heidelbergu i Tybindze. W 1514 r. rozpoczął pracę wykładowcy na uniwersytecie w Tybindze. Od 1518 r. do końca życia związał się z uniwersytetem w Wittenberdze. W 1530 r. na sejmie Rzeszy w Augsburgu reprezentował Marcina Lutra.

kościół i klasztor, wypędzano mnichów i księży katolickich oraz doprowadzono do wyboru nowej Rady Miasta, w której znaleźli się zwolennicy reform. Przejęto dobra kościelne, zamknięto zakony (poza dwoma), zniesiono posty, a wszystkie parafie obsadzono kaznodziejami luterańskimi. Postulowano zagwarantowanie nauczania tzw. „czystego Słowa Bożego” i wolności jego głoszenia. Część rajców gdańskich zwróciła się o pomoc do króla Polski, a ten wkroczył 17 kwietnia 1526 r. do Gdańska na czele 8-tysięcznego wojska, rozkazał ściąć buntowników i rozszerzył uprawnienia swojego burgrabiego. Król zagroził śmiercią za odstępstwo od katolicyzmu.

W Gdańsku ruch protestancki jednak rozwijał się nadal. Duchowieństwo katolickie ustępowało młodemu pokoleniu, którzy najczęściej byli już duchownymi protestanckimi. Wprowadzano nową liturgię. Nabożeństwa katolickie odbywały się tylko w kościołach klasztornych: dominikanów, karmelitów i brygidek oraz w świątyni Mariackiej (do 1572 r.).

Narastały nastroje społeczne i powstawały spory wyznaniowe. Król Zygmunt August, aby wprowadzić ład społeczny i położyć kres walkom religijnym w mieście, wydał 31 października 1557 r. specjalny edykt tolerancyjny dla Gdańska. Dokument królewski z 5 lipca 1557 r. miał obowiązywać tymczasowo, do obrad najbliższego sejmiku Rzeczypospolitej, jednak większość duchownych protestanckich przyjęła go za akt ostateczny. Następnie 22 grudnia 1558 r. Gdańsk, Elbląg i Toruń otrzymały pozwolenie na nauczanie i głoszenie wyznania augsburskiego oraz przyjmowanie Komunii świętej pod dwiema postaciami.

Kolejny monarcha Polski Stefan Batory, 16 grudnia 1577 r. potwierdził przywileje miasta Gdańska i rozszerzył tolerancję religijną na inne wyznania. Gdańsk stał się schronieniem dla obcokrajowców prześladowanych w swoich krajach za przekonania religijne, wśród których były osoby wybitne i uzdolnione.

Czterdzieści lat po wystąpieniu Marcina Lutra wyznawcy ewangelicy we wszystkich swoich kościołach w Gdańsku mogli jawnie przyjmować Komunię świętą pod dwiema postaciami. W 1557 r. protestanci przejęli sześć świątyń parafialnych w Gdańsku. Kaznodziejów, którzy włączyli się w ruch protestancki, zasilali duchowni przybywający z Niemiec. Rada Miasta Gdańska zwracała się do wybitnych, zamiejscowych teologów i profesorów uniwersyteckich o propozycje kierowania odpowiednich duchownych do Gdańska. Mniej zdolnych i wykształconych duchownych Rada Gdańska kierowała do posługi wśród wiernych w okolicznych osadach wiejskich.

Grono kaznodziei protestanckich w latach 1550-1577 stanowili: przy Kościele Mariackim - Samuel Gebel (1556-1558), Franciszek Burchardi (1557), Jakub Jeckel (1559), Henryk Ringius (1560), Jan Domsen (1560), mgr Jan Weidner (1560), Eberhard Sperber (1561), Wit Nuber (1561), Krzysztof Hoffman (1563), Krzysztof Zeller (1565), Joachim Guden (1567), dr Jan Kittel (1567), mgr Jan Bochmann (1569), dr Dawid Voit (1572), Jan Streger (1572), dr Piotr Prätorius (1575), Michał Coletus (1576); przy Kościele św. Katarzyny - dr Grzegorz Wagner (1555), Jan Fritoch (1557), mgr Benedykt Morgenstern (1559), Jakub Aurora (1559), Jakub Kelius (1560), Marcin

Brettschneider (1562), Henryk Ringius (1562), mgr Jan Mylius (1565), Krzysztof Hoffman (1569); przy Kościele św. Jana – Szymon Hagenau (1557), Jan Huzing (1559), dr Samuel Gebel (1558), Kilian Heve (1562), Maciej Harter (1563), Joachim Guden (1563), Fodocjusz Hoffman (1566), Jan Steger (1567), mgr Klemens Fricci (1572), Wawrzyniec Fabrici (1572), mgr Joachim Keckerman (1577); przy Kościele św. Piotra i Pawła – Bonawentura Knorr (1550), Izaak Hiling (1559), mgr Albanus Greiffenberg (1560), mgr Jan Mylius (1562), Gothard Spiess (1564), Elias Artoparus (1564), mgr Piotr Holst (1565), Albert Widarian (1566), Krzysztof Schröder (1577); przy Kościele św. Bartłomieja – Bartłomiej Kessing (1561), Szymon Warabi (1565), Krzysztof Hoffman (1565), Grzegorz Schütz (1567), Jan Krosling (1569), mgr Michał Rettelius (1576), mgr Achacy Cureus (1576), Jan Ludtke (1577); przy Kościele szpitalnym św. Elżbiety – Jakub Moldenhauer (1567, 1577-1583); przy Kościele szpitalnym Świętego Ducha – Marcin Ortscheid (1577); przy Kościele szpitalnym św. Jakuba – Jan Domsen (1557), Henryk Saalfeldt (1560), Henryk Schönhutt (1561), Joachim Quanter (1569), Jan Knorrborns (1575), Wolfgang Engelmann (1575); przy Kościele szpitalnym św. Barbary – Aleksander Glaser (1560).

Nie są znani duchowni ewangeliccy z kościołów szpitalnych św. Gertrudy (w 1563 r. zburzony na rzecz budowy wałów miejskich) i Świętych Aniołów Bożych (w 1577 r. zburzony dla zapewnienia miastu bezpieczeństwa podczas oblężenia).

Kaznodzieje wygłaszali kazania w języku polskim i niemieckim. Kazań w języku polskim słuchano w kościołach: św. Katarzyny, św. Bartłomieja, św. Jakuba i św. Piotra i Pawła. W kościele św. Anny przy Gimnazjum Gdańskim nabożeństwa odprawiano tylko w języku polskim.

W 1566 r. duchowni ewangeliccy w Gdańsku, w celu integracji kaznodziei i ujednoczenia działań ruchu reformacyjnego zjednoczyli się w związku, który przyjął nazwę *Ministerium*. W skład związku wchodził duchowni protestanccy posługujący w Gdańsku, a liderem wspólnoty duchownej był główny kaznodzieja Gdańska, tzw. *Senior Ministerli*. W 1567 r. tytuł ten posiadał Jan Kittel.

Jan Kittel i Jan Weidner w 1568 r. zaproponowali Radzie Gdańska udział w *Ministerium*, ale propozycja nie została przyjęta. W 1570 r. Jan Kittel na prośbę Rady Gdańska opracował projekt ordynacji kościelnej, tzw. *Kirchenordinanz* do rozwiązywania sporów (np. o egzorcyzmy). Do zadań ordynacji zborowej należało normowanie ewangelickich ceremonii w Gdańsku, a *Ministerium* posiadało kompetencje ustanawiania i usuwania duchownych, rozstrzygało spory między nimi oraz rozpatrywało skargi kościelne na terenie Gdańska.

Ważną grupą osób działających przy kościołach ewangelickich byli tzw. „Ojcowie Kościoła”. Byli oni upoważnieni do zarządzania majątkiem świątyni i dochodami. „Ojcowie Kościoła” podlegali Radzie Miasta i przed tym urzędem składali rachunki i przez Radę Miasta byli zwalniani z urzędu.

Rozwój reformacji w Gdańsku spowodował rozszerzenie się struktury zborów ewangelickich w przestrzeni pomorskiej. Ważną rolę w tej kwestii odegrał patrycjusz

Jerzy Rosenberg (1531-1592), burmistrz gdański (1578-1592) i królewski burgrabia miasta Gdańska w latach 1581, 1588, 1591.

Jerzy Rosenberg (1531-1592)
Obecnie MD Pelplin, sygn. 24/MDP

W 1550 r. Jerzy Rosenberg kupił ziemię w Małym Kacku od Piotra z Kacka i Balcera Heckerea (akt sądowy z 12 listopada 1578 r.), 10 października 1585 r. nabył posiadłości od Mateusza Pircha. 29 kwietnia 1572 r. dokonała się wymiana młota w Małym Kacku między Janem Püsem a Jerzym Rosenbergiem, burmistrzem gdańskim⁴.

Patrycjusze, którzy stanowili najzamożniejszą grupę społeczną (właściciele nieruchomości, kupcy, bankierzy), jako jedni z pierwszych włączyli się w nurt reformacji. Bogaci patrycjusze gdańscy nabywali w tym okresie w nadmorskich miejscowościach posiadłości ziemskie, wznosząc w nich m.in. okazałe letnie rezydencje.

W 1550 r. Piotr z Kacka i Balcer Hecker, obywatel Gdańska, „dobrowolnie, dziedzicznie i nieodwołalnie” sprzedali Jerzemu Rosenbergowi, burmistrzowi Gdańska, za 240 marek pruskich parcele

w majątkach położonych w Małym Kacku. Wymieniony w kontrakcie kupna-sprzedaży Jurgen Rosenberg (prawdopodobnie ojciec Jerzego Rosenberga) nabył prawo dziedziczne do ogrodów, pól i stawów.

Mikołaj Pirch sprzedał Jerzemu Rosenbergowi posiadłość w Małym Kacku z przywilejem wolnego łowienia ryb w rzekach. Piotr z Kacka z Hansem Heckerem „wolno i nieodwołalnie” sprzedali mu lasy i łąki.

Świadcami zakupu podpisanego 12 listopada 1578 r. w Ziemskim Sądzie Powiatowym w Gdańsku byli: Marten Lisemann, Michel Rosenberg (Rosenbergk) i Berg Pinyń.

Drugi kontrakt kupna-sprzedaży między Jerzym Rosenbergiem i Mateuszem Pirchem (bratem Mikołaja) odbył się 10 października 1585 r. w obecności sekretarza Gdańska Jana Collossiusa. Jerzy Rosenberg kupił od Garlina Pirtsenna, „czczonego z pełnym majestatem”, obszar dużej i małej Bukowiny, z przylegającym ogrodem-sadem, położonym w Krigwalde nad Potokiem Redłowskim.

W dokumencie wymienia się nazwiska i daniny ówczesnych poddanych w Małym Kacku: Jana Gridena, Wäldena, Jagstena, Weydena, Cerkeru, Brokruna, Wirsena

⁴ Archiwum Państwowe w Gdańsku. Wymiana młota w Małym Kacku między Janem Pessem a Jerzym Rosenbergiem, burmistrzem gdańskim, sygn. 994/1, Gdańsk 29.04.1572. Perg., s. 6.

(Wisona) - pszczelarzy, komorników, młotkarzy, flisaków; od Erharda Herza (Schwarza) za korzystanie z wody 3 marki, od Tomasza Schwarza za używanie młota 1 sztukę cukru, 7 marek i 4 gęsi, od Jakuba Werdemanna 4 marki rocznie i kilka par gęsi. Poza tym dzbany od Salomona i 5 marek rocznie. Ogród przynosił właścicielowi rocznie 2 marki duże (20 marek małych) zysku.

Jerzy Rosenberg kupił dwór i dobra rycerskie w Małym Kacku, „zaakceptowane z błogosławieństwem kościelnym” przez von Wirbruowa, Abringerta i Vussa.

Burmistrz Gdańska zapłacił za posiadłości w Małym Kacku 2560 marek w złocie (każda marka po 20 groszy według dawnej waluty krajowej). Należność przekazał sprzedawcy w staromiejskim Sądzie w Gdańsku za pośrednictwem von Wirbruowa; stanowiły ją: 1560 marek i 1000 marek w złocie, które zebrał od wiernych „Ojciec Kościoła” - von Krüffer.

Z dokumentu wynika, że von Krüffer był beneficjentem transakcji ziemskiej, która została mu przekazana jako fundacja Jerzego Rosenberga. Przyjmuje się, że von Krüffer był odpowiedzialny za rozbudowę świątyni w Małym Kacku.

W połowie XVI w. niezależne centrum wykształciło się w osadzie przy ujściu rzeki Kaczej, która m.in. stanowiła miejsce zborne miejscowych kowali, flisaków i rybaków. Z biegiem czasu powstały tam osady rzemieślnicze - Mały Kack i Redłowo. Czas tworzenia nowych osad był jednocześnie okresem kształtowania się w tej przestrzeni wspólnot wyznaniowych: katolickiej i ewangelickiej. W procesie nasilania się reformacji i kontrreformacji ujawniły się między nimi sprzeczności i konflikty.

W II połowie XVI w. (ok. 1560 r.) zamieszkujący w Małym Kacku luteranie, zatrudnieni w kuźniach (hamerniach) nad Kaczym Potokiem, nie mając w pobliżu świątyni luteranńskiej, zwrócili się z prośbą do parafii w Wielkim Kacku o włączenie ich do wspólnoty i pozwolenie na przyjmowanie sakramentów.

W zapisie wizytacji biskupiej z 1584 r. zawarto informację, że luteranie z Redłowa w 1560 r. splądrowali, a następnie podpalili świątynię. Podstępnie zorganizowali zbiórkę pieniędzy na jej odbudowę (zebrali 300 marek), jednak świątyni nie odbudowali⁵. W późniejszym zapisie wizytacji biskupiej (1599 r.) bp Hieronim Rozrażewski przy charakterystyce Małego Kacka podał, że istniała tam osada heretycka (habet curiam haereticam) oraz że w Radłowie funkcjonował budynek, który pełnił rolę świątyni (existentem synagogam in modum templi). Zawarty w *Visitationes* opis świątyni *villa Radłowo ecclesia murata* odnosił się do budynku o charakterze trwałym - kościoła z kamienia. We wcześniejszych *Visitationes* (z 1584 r.) podano przy opisie Radłowa, że znajdowała się tam część świątyni, która była „wcześniej zbudowana” (pagi synagoga super aedificata). Informacja ta odnosiła się do budowli mniejszej od kościoła (budynku lub kaplicy). Z zapisów wynika więc, że istniały dwa obiekty sakralne - kaplica i murowana świątynia.

Przedstawione informacje wprowadziły w błąd wymienionych badaczy, którzy odtwarzając zarania dziejów świątyni snuli przypuszczenia, że obiekty kościelne

⁵ Archiwum Diecezjalne w Pelplinie. *Visitationes Archidiaconatus Pomeraniae Hieronymo Rozrażewski Vladislaviensi et Pomeraniae Episcopo facte*, [w:] *Fontes I-III*, S. Kujot, Toruń 1897-1899.

istniały w tym samym czasie i były własnością poróżnionych ze sobą wspólnot wyznaniowych - katolickiej i luterańskiej.

Po analizie zachowanych archiwaliów przyjmuje się, że w 1568 r., m.in. kowale i rybacy luterańscy wzniesli w Małym Kacku niewielki budynek, który pełnił rolę domu modlitwy. Następnie w roku nabycia (1585 r.) przez Jerzego Rosenberga majątku w Małym Kacku, na miejscu kaplicy zbudowano (lub rozbudowano) murowaną świątynię, którą wyposażono na sposób luterański.

W 1585 r. świątynią zarządzał von Krüffer. W 1599 r. pracował tam nieznanymi z nazwiska pierwszy duchowny ewangelicki - pastor (*penes quam residet minister*). W 1630 r. powstała w Małym Kacku (Redłowie) struktura parafialna Kościoła luterańskiego.

Od 1619 r. pastorami w Małym Kacku byli⁶:

Joachim Pensky (Pentzke), (1619-1634),

Johann Thesaurarius (1634-1641),

Christoph Bolduanus (1641-1648),

Peter Fabri (1648-1661), pochodził z Żar,

Simon Racovius (1661-1671),

Z lat 1671-1681 brak danych,

Paul Rovatius (1681-1687),

Andreas Roetzel (1688-1694),

Adam Plaga (1694-1696),

Johann Waschetta (1696-1719),

Nathanael Preis (1719-1724),

Johann Jochsmann (1724-1727),

Johann Dublo (1727-1735),

Johann Raetz z Dąbrówna (1735-1738),

Christoph Gottlieb (1738),

Sebastian Fedorowitz (1738-1740),

Ludwig Danovius (1740-1758),

Bernhard Erdmann (1758-1762),

Otto Wilhelm Karwatzi (1762-1769),

Christian Haberkant (1769-1777),

Christian Herrmann (1777-1827), (w 1829 r. zmarł w Kolibkach),

Friedrich Christian Heinrich Berg (1828-1863),

E. Schnaase (1863-1874),

von Engelcke (w 1876),

von Engelcke (w 1879),

w zastępstwie chorego ks. Engelcke wikariusz Ebel (1879-1882),

Conrad (1882-1891),

Gustav Schultz (1891-1929).

Ostatni pastor Zenon Kuske (1929-1943)⁷.

⁶ M. Gawron, *Kto wybudował pierwszą świątynię protestancką w Małym Kacku?*, „Zeszyty Gdyńskie” 2008, nr 3, s. 115-122.

⁷ J. Domaśłowski, *Polski zbór ewangelicki w Gdyni w latach 1931-1939*, „Rocznik Gdyński” 2003, nr 16, s. 106, 120, 133.

W 1937 r. opisał wystrój świątyni ewangelickiej w Małym Kacku ks. Zenon Kuske⁸. Wymienił m.in. ołtarz główny z ok. 1600 r., w którym znajdowały się dwa obrazy przedstawiające biblijne sceny Zwiastowania i Narodzenia; w prezbiterium były XVI-wieczne płyty nagrobne (takie jak w kościele Mariackim w Gdańsku); w 1612 r. zbudowano epitafium przedstawiające na obrazie klęczącego Jerzego Rosenberga (ok. 1600 r.); w 1648 r. właściciel browaru w Gdańsku Michel Hart - ufundował ambonę.

4 lipca 1658 r., na sejmiku ziemskim w Gdańsku, król Jan Kazimierz zapisał Gniewomirowi Reinholdowi Krokowskiemu (1598-1658) Redłowo. Jego potomek, pułkownik Ernest Bogusław Krokowski (1693-1772), w połowie XVIII w. posiadał Mały Kack. Jemu poświęcone było epitafium, którego część zachowała się na ścianie północnej prezbiterium świątyni parafialnej w Gdyni Orłowie.

⁸ Z. Kuske, *Klein Katz, unsere einzige Gafengemeinde (Gdingen-Adlershorst)* [w:] „Glaube und Heimat” J 9-18, 1937, nr 3. *Gemeindebleit für die unierte Evangelische Kirche in Polen*, Poznań; C. Biernat, *Przewodnik po zasobie do 1945 roku*, Warszawa-Łódź 1992, s. 20.